

Міфологема «Острів»

як одна із домінант міфосценарію «Віднайденого / Втраченого Раю»

Вишницька Юлія Василівна,

канд. філолог. наук, доцент, докторант,
Київський університет

імені Бориса Грінченка

Еріх Фромм у праці «Мати чи бути?» осмислює Небесний Рай і Земний Рай у філософських категоріях «буття» та «володіння»: «Розквіт сучасного суспільства пов'язаний із тим, що людей надихав образ *Земного Граду Прогресу*. Але в нашу добу цей образ перетворився на образ Вавилонської вежі, яка вже починає руйнуватися і під руїнами якої зрештою загине весь світ. Та якщо Град Божий і Град Земний – це *теза й антитеза*, то єдиною альтернативою хаосу є новий *синтез*: синтез духовних устремлінь пізнього Середньовіччя з досягненнями постренесансної раціональної думки і науки. Ім'я цього синтезу – *Град Буття*» [11, с. 214].

Також Рай, Царство Бога, Небесний Єрусалим К. Г. Юнг виокремлює серед «типових форм», міфологем-репрезентантів архетипу матері [див. ширше: 12, с. 171]. Таке оприявлення «до-свідомого» як осереддя прихистку, як «майже платонівське місце – «хора», просторовість, колиска, передмістя космосу, де складаються передумови раціонального пізнання», реконструює у творах Лесі Українки Тамара Гундорова [5, с. 416]. Образ «Забутого незабутнього раю надземного» є, нагадує науковець, аналогом романтичного світосприйняття, де світ уявляється книгою, текстом, таїною, де «існують голосні й повноцінні слова-ейдоси». Дослідниця пояснює, що, з семіотичної точки зору, «хора» – це «символічне місце, <яке> особливо виразно асоціюється зі станом сну, завмирання, занурення у воду, розпливанням у блакиті. Окрім того, воно прикметне як знак материнства, як внутрішній простір, як материнське лоно» [5, с. 422]. Для цього райського локусу характерна символіка темряви, тьми, з глибини якої народжується мова, слово (аналогія з космотвірним хаосом).

У розвідці «Архітектура української книги» Ярослав Поліщук зацентровує увагу на семантиці візуального образу в давніх літературних

пам'ятках, створеного орнаментикою (зокрема перською «в'яззю»). Такий «образ фантастично-казкового, магічного світу, ідеального виміру буття <...> у свідомості релігійної людини асоціювався з раєм» [10, с. 19, див. ширше: с. 11-46]. Саме про такий особливий спосіб «символізації» довколишньої дійсності йдеться у класичній праці Ернста Кассіра «Філософія символічних форм» [6, с. 28-29].

Рай, будучи міфологічним синонімом «золотого віку», в соціокультурному аспекті є втіленням мрії про досконале суспільство. Якщо в давні часи золотий вік – це певний часовий відрізок (коли боги жили на землі й могли безпосередньо спілкуватися зі смертними: для євреїв – це час «Книги Буття» Старого Заповіту, для греків – час Олімпійських ігор, для єгиптян – це епоха Озіріса), то в епоху Середньовіччя хронотоп перетворюється на міфологему «Втраченого Раю». Окрім часової парадигми, що визначає можливість / неможливість його реалізації, існують ще й «географічні» локуси Раю: недсяжні острови блаженних, де правителем є Кронос, Сатурн, космічні помешкання Сіріуса й Оріона; Ельдорадо, Шамбала, Вирій, Авалон тощо. Усі ці локуси міфологізованого абсолютного щастя у світовій міфології уявляються Центрами Істинного Світу, сакральними центрами, до яких скерована душа людини: «Як і будь-який "рай", – пише Мірча Еліаде, – Едем знаходиться в Центрі Світу, де бере початок річка з чотирма рукавами» [13, с. 78]. У біблійній традиції «рай» є синонімом «саду» (етимологічно це слово персидського походження означає «сад»). Архімандрит Никифор уточнює: «Так названо прекрасне помешкання першої людини, описане в книзі Буття. Рай, в якому перебували перші люди, був для тіла сутнісним, як видиме блаженне помешкання, а для душі – духовним, як стан благодатного спілкування з Богом і духовного споглядання живого» [3, с. 594]. Втіленням Небесного раю на землі православна церква вважає свято Пасхи.

Локусно «Рай» репрезентовано двома векторами, що відображають вихідну бінарну опозицію верху та низу: «Земний Рай» і «Небесний Рай».

У культурно-символічному вимірі сценарій «Втрачений Рай» – це моделювання однієї з центральних універсальних міфологем – «шляху». Тетяна

Михед, досліджуючи «пуританський дискурс у літературі американського романтизму», зауважує, що в топосі Едему завжди зберігається новизна дороги, мандрівки «новими й новими стежками <...> до центру пуританського саду – умовного Дерева Пізнання» [8, с. 70]. Дослідниця зупиняється на національній своєрідності міфологеми саду, що маркована в німецькій традиції «культурним аспектом, адже втілює виплекану Гете ідею самокультивування». «Едем» розглядається Тетяною Михед серед «провідних пуританських концептів» як складова кодифікованого літературою так званого «едемичного міфа», що став однією з домінантних тем національної американської літератури і модифікацією «великої американської мрії». Тетяна Михед розглядає реалізацію «американської едемичної парадигми» в літературі романтизму на матеріалі творів По, Ірвінга, Вітмена, Готорна, Вері, і доходить висновку, що невдалі пошуки раю, а значить – неспроможність відродити Едем – стають наслідком «здеградованого Старого Світу» [9, с. 21], тому едемична ідея виявляється утопічною.

У сценарії «Втраченого Раю» з'являється ще один локус: «пустелі», що реконструює міфологічний сюжет пошуків «Землі Обетованої». Так моделюється «зворотній сценарій» космогонічного міфу: не від пустелі (ізоморфа «початку», «хаосу»), а до пустелі – Обителі Духу. Цікаво, що ця обитель знаходиться не зовні, а всередині: це – центр мікрокосму (людської душі). Так, у сценарії з'являється ще один «локусний» фрейм: «Людина». Така амбівалентність зникає бінарності. А поява третього локусу у фреймовій структурі міфологічного сценарію «Втраченого Раю» проектує його «продовження»: «Віднайденого Раю».

Сприйняття острова як райської землі пов'язано з його «етимологією»: острів – це витвір споконвічного суходолу, що виник із глибин світового океану. Якщо вважати море уособленням матерії, хаосу, то острів, навпаки, є концентрацією духу, центром. Острів символізує надійну захищеність від моря – хаосу. Острів у міфології має широкий символічний спектр: згідно з повір'ями, острів – амбівалентний образ-міфологема, що символізує райську землю, де панує радість і достаток, і – одночасно – це символ забуття та смерті,

уособлення світу померлих; острів може символізувати як порятунок, притулок, надійне сховище, прихисток від небезпеки, так і бути уособленням самотності та безнадії.

У художніх текстах активно реконструюються фонові-культурологічні та етнічні іпостасі образних доміант міфологічних сценаріїв «Віднайденого» та «Втраченого Раю», зокрема «Острова». Так, в «Острові Сильвестра» ключова міфологема, винесена в назву твору, виступає символом порятунку: на острові *«посеред лісового озера»* головний герой роману Володимира Лиса і одночасно незакінченого роману Сильвестра – *«людини без мети, яку сам у себе вкрав, без майбутнього, поза грою, яка закінчилася»* – *«збирається покінчити життя самогубством»*, рятуючись від життя і страху, що *«виростає із страху змії, яку піднімають над ущелиною, яка летить у ще більше провалля, бо хіба небо над нею – це не те ж саме провалля, ще бездонніше, насправді бездонніше?»*, і на острові живе в хижці дівчина, *«втікаючи, як вона казала, від себе і від людей»* [7, с. 37, 38, 35, 40, 37]. Мотив втечі є «міткою» «острова»: Сильвестр *«думатиме про свою постійну втечу від цього життя, від того, що грозиться ось-ось поглинути душу»*. «Втеча» приймає й інше забарвлення: *«вигадка-втеча»*, адже «вигадкою» є ще один текст, за правилами і законами якого починає жити його автор, «вигадкою» є й сам автор: *«Якось він подумав, що вигадкою є сам. Не реальним, а таким, що існує в чийсь уяві. Що той, в чий уяві він існує, тішиться з того, що така-то істота на ім'я Сильвестр насправді існує лише в уяві. Це навіть не Бог, а жива земна істота. Людина або, може, навіть бджола чи равлик»*. Однак острів надії на порятунок перетворюється на острів відчаю: *«Я втікач на самотньому острові, але це нічого не міняє»* [7, с. 88, 86]. Острів-прихисток схожий на багатощаровий палімпсест, в якому поверх *«останнього неопублікованого оповідання Михайла Коцюбинського»* написано *«неопубліковане есе-рецензія Сильвестра Васильчука»*: обидва «острови» – зі світу уяви, вигадки. Так, острів з оповідання «На острові» уявляється Коцюбинському, зазначає автор есе, *«як «фіолетова рогата пляма», що пливе на зеленстих хвилях, як велетенська тінь корабля»*. Осмислюючи оповідання Коцюбинського як підсумкове,

Сильвестр потрактує острів з новели символічно: як центр мікрокосму автора – *«його персональний острів, земля, де оселяється його таємнича душа, що прагне здобути гармонію, та хоч наостанок прагне тієї гармонії, до якої прагла все життя, але так і не змогла знайти»*. Ця інтравертна, доцентрова особливість «острова» перетворює його на «слово», матеріалізує його словом і в слові: *«І кожне слово вже стає островом, на якому живе герой оповідання. Островом самоцінним, як наша планета, як кожне життя на ній»* [7, с. 100-101, 104]. До того ж, слово-«острів» у романі є своєрідним інтертекстом, де зникаються «острови» Робінзона Крузо, героїв Жуля Верна, Стівенсона, Гемінгвея, Михайла Коцюбинського, Каміло Хосе Села тощо. Метаострів об'єднує міфологема шляху, адже саме до острова *«припливає, пристає, пришвартовується, притуляється душа»*, а потім виривається з «острова»-художнього твору: *«<...> душа героя сполоханою чайкою випорхує з цього оповідання. <...> кружляє над островом <...>, але незабаром зникає в блакитній бездонній далечині»*. «Острів Сильвестра» наповнений образами-метафорфозами у світі художньої уяви: центр людської душі «розмикається» до безмежжя центру Всесвіту – *«безмірне око, <яке> вдивляється <...> у людину, котра приїхала <на цей острів>»*, душі людини й тварини (зайців Понга і Пінги) *«зливаються»* в астральному образі *«самотньої зірки, що проривалася крізь хмару <...i> вдивлялася в острів»* [7, с. 105, 119]. Усі метаморфози (душа Сильвестра – душа зайців – чайка – зірка – книга) – заради прихистку, сховку на острові: *«Творячи життя як твір і твір як життя, він і приплив на цей острів. Про неможливість виграти битву, яку програв Сильвестр Васильчук, теж квилла чайка-душа <...> Квилла над озером самотня чайка-книга»* [7, 195, 218]. Так, «Острів Сильвестра» – книга-міфологема, книга-палімпсест, в якій домінанта – багатошаровий образ-метаморфоза, образ-символ, що «переростає» просторові межі тексту Володимира Лиса.

Література:

1. Адамчик В.В. Словарь символов и знаков / В. В. Адамчик. – М.: АСТ; Мн.: Харвест, 2006. – 240 с.

2. Белімова Т. Київ. ua : роман / Тетяна Белімова ; передм. С. Філоненко. – Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2013. – 256 с.
3. Библиейская энциклопедия. Иллюстрированная полная популярная. Труд и издание Архимандрита Никифора. Репринтное издание. – М.: Терра, 1990. – 902 с.
4. Войтович Валерій Миколайович. Міфи та легенди давньої України / Валерій Миколайович Войтович. — Тернопіль: Навчальна книга — Богдан. 2005. — 392 с.
5. Гундорова Тамара. Проявлення Слова. Дискурсія раннього українського модернізму. *Видання друге, перероблене та доповнене.* / Тамара Гундорова. – К.: Видавництво «Часопис “Критика”», 2009. – 448 с.
6. Кассирер Э. Философия символических форм// Эрнст Кассирер. – Т. 1. Язык. – М. – СПб. : Университет. кн., 2001. – 271 с.
7. Лис В. С. Острів Сильвестра : Роман / Худож.-оформлювач І. В. Осіпов / В. С. Лис. – Харків : Фоліо, 2009. – 219 с. – (Література).
8. Михед Тетяна. Міф про Едем у просторі американської романтичної літератури / Тетяна Михед // Слово і час: науково-теоретичний журнал, № 3 (555) березень 2007. – Київ : Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – 96 с. – С. 69-78.
9. Михед Тетяна Василівна. Пуританський дискурс в літературі американського романтизму. Автореферат дисертації на здобуття ступеня доктора філологічних наук. – Київ, 2007. – 40 с.
10. Поліщук Ярослав. Література як геокультурний проект : Монографія / Ярослав Поліщук. – К. : Академвидав, 2008. – 304 с. (Монограф).
11. Фромм Еріх. Мати чи бути? : пер. з англ. / Еріх Фромм. – К.: Укр. письменник, 2014. – 222 с. – (Світло світогляду). – Бібліогр.: с. 215-222.
12. Юнг Карл Густав. Архетип і несвідоме : пер. з нім. / Карл Густав Юнг. – К.: Український письменник, 2014. – 358 с. (Світло світогляду).
13. Элиаде Мирча. История веры и религиозных идей. Том первый: от каменного века до элевсинских мистерий. / Перевод Н.Н.Кулаковой, В.Р.Рокитянского и Ю.Н.Стефанова / Мирча Элиаде. – М.: Критерион, 2002.